

mentu, interpretacija građe, dokazni materijal za pojedine tvrdnje i t. d. Čini mi se, da te bilješke ne bi smetale zbog prirode ovog izdanja, ni onda, kad bi bile na odnosnim stranicama, a nikako, kad bi se donijele na kraju pojedinog portreta ili, možda, i čitave knjige.

Na kraju pozdravljam namisao prof. Tadića da izda još dvije knjige dubrovačkih portreta. Oni će nam biti od koristi za poznavanje starog Dubrovnika, koji je u mnogome još nepoznat ili slabo osvijetljen.

Jakša Račić

STJEPAN ANTOLJAK, ZADARSKI KATASTIK 15. STOLJEĆA

Starine 42, str. 371—417, Zagreb 1949.

Kad je 1409. Ladislav Napuljski, uvidjevši da se ne može održati, prodao Veneciji Zadar, Vranu, Novigrad i Pag, kao i pravo na ostalu Dalmaciju, nastojala je Venecija da to pravo realizira. Godine 1420. polazi joj to djelomično za rukom i ona odmah naređuje zadarskom kancelaru Prandinu da sastavi popis svih mletačkih posjeda u zadarskom, ninskom, novigradskom i vranskom kotaru. Prandino je 1421. počeo sastavljati (catastrum... incoatum per me; str. 374) popis, i tako je nastao »catastrum omnium et singularum possessionum, introytuum et proventuum spectantium et pertinentium camere illustrissime ducalis dominationis Venetiarum, positatum et existentium in civitate et districtu Jadrensi, Auranensi, Nonensi, Novigradi e Glubec«.

Prandino je dakle, kako sam kaže, počeo sa sastavljanjem katastra. Antoljak drži, da je »ovaj kancelar taj katastik doista i sastavio, dodavši mu sam od sebe i ljubučki distrikt...« (374). Međutim, iz teksta katastra ne bismo to mogli zaključiti, jer Prandino kaže, da je popis tek započeo, a u katastiku su popisani svi distrikti, koje je prema naredbi dužda trebalo popisati; da je Prandino katastik i završio, vjerojatno bi u naslovu istakao, da ga je sastavio, a ne samo započeo. Svakako je sigurno, da je katastik sastavio do popisa »feudatarij castri Avrane« ili točnije do popisa zemalja i vinograda, koje drži Ivan Bertonić u selu Skorebić (390). Uz taj se dio teksta u originalu nalazila marginalna bilješka Antonija Campolonga, zadarskog kancelara, od 6. VI. 1439, u kojoj ispravlja Prandinove navode (taj je naime naveo, da Ivan Bertonić drži zemlje »quatuor sortes cum dimidia«, a trebalo je staviti 14 ždrijebova, pa to Campolongo po nalogu kneza ispravlja). Možemo tek pretpostavljati, da je Prandino sastavio i popis posjeda novigradskog kotara, no sa sigurnošću to na osnovi ovog, jedino pristupačnog, prepisa katastika ne možemo tvrditi. Po svemu se čini, da Prandino nije sastavljao posljednji dio katastika, t. j. popis dužnosti ljubučkih kmetova.

Iako je Venecija 1409. dobila Zadar i okolicu, ipak nisu sve do 1431. odnosno 1436. bili uređeni odnosi između zakupnika prihoda pojedinih kotara i kmetova. Zbog toga je zadarski knez Luka Trono, »pro tollendo dubia .et differentias, que quotidie oriuntur, et que oriri possent inter conductores introijtuum castri Avrane

et ipsius castri villicos«, posavjetovavši se s građanima Zadra uređio tlaku vranskih villica (392—3). Međutim, niti u susjednom ljubačkom kotaru nisu dužnosti kmetova bile popisane, pa je zakupnik toga kotara zahtijevao od njih tlaku. Kmetovi su se tome oduprli tvrdeći da to nisu prije činili. Kad se napokon riješavalo to pitanje pred zadarskim knezom Jakobom Barbadico, knez se poziva na odredbu svoga predšasnika Luke Trona iz 1431 (visa et intellecta quadam determinatione olim circa similia per dominum Lucam Trono honorabilem tunc comitem Jadre facta) koja je »inter alia jura communis conscripta manu ser Theodori de Prandino notarij et cancellarij communitatis Jadre, notata sub die 27. novembre 1431. indictione X...« No knez se poziva također na ispravu Manfredina Lugnana, kastelana vranskoga, od 5. IX. 1436., koja je bila zapisana »in libro albo«. Na osnovi ovih dviju isprava određuje knez ljubačkim kmetovima istu tlaku, kakvu daju »villici in districtu Jadrensi«.

Po svemu se dakle čini, da popis dužnosti ljubačkih kmetova nije nastao 1421., kao popis posjeda ostalih kotara, niti da ga je napisao Prandino. Tu pretpostavku potvrđuje nekoliko činjenica. Prije svega, u katastiku su popisane samo dužnosti ljubačkih kmetova, a ne i posjedi, kako bi se prema naslovu očekivalo (possessiones et introitus Glube; 396). Već je Antoljak konstatirao, da katastik nije dovršen, jer je posljednja riječ »Bona« samo naslov poglavlja, u kojem je trebalo da budu popisana imanja ljubačkog kotara.

Iz gore navedene rasprave, vodene 1436. između zakupnika i kmetova u Ljubaču, saznajemo, da je Prandino kao kancelar 1431. zapisao odredbu kneza Luke Trona »inter alia jura communis« (396). Kako se rasprava vodi 1436., očito je, da dužnosti i prava kmetova do tog doba još nisu bila popisana, nego se tek tada (oko 1436.) određuju: Prandino nije dakle mogao sastaviti taj popis 1421. Budući da tu odredbu iz 1431. nalazimo u popisu vranskih posjeda u našem katastiku (392), to su »alia jura communis« naš katastik. No sastavljač dužnosti ljubačkih kmetova kaže, da je ta odredba kneza Trona »conscripta manu ser Theodori de Prandino notarij et cancellarij communitatis Jadre«, što znači, da je Prandino sam 1431. unio odredbu u katastar. Ako je tu odredbu zabilježio samo sa strane, t. j. u već gotov originalni tekst katastika, onda ne možemo s pomoću nje ništa zaključiti. Ako je pak Prandinova bilješka ušla sukcesivno u original. — što je vjerojatnije po njezinu mjestu u tekstu, jer se ona nalazi nakon završena popisa dužnosti feudatarija. — onda bismo u tome imali dokaz, da je još 1431. Prandino sastavljao katastik, koji je prije 10 godina započeo.

Spominjanje imena Prandina na kraju samoga katastika nije u direktnoj vezi sa sastavljanjem katastra. Prandino je bio samo svjedok kod primopredaje ljubačkog posjeda 1422., te je kao kancelar odnosno notar bio zamoljen da o tom pravnom poslu sastavi ispravu (de quibus omnibus rogavit me Theodorum de Prandino cancellarium antedictum, ut publicum conficerem instrumentum ad perpetuam rei memoriam; 399). Godine 1422. predali su izvršitelji oporuke Ludovika de Matafaris »castrum Glubez sa svim pripadnostima zadarskom knezu Vitu de Canali; knez je tada naredio Ursatu Justinianu, da u ime mletačke vlade primi spomenuti posjed, što je on i učinio.

Prema svemu navedenom ne bismo mogli Prandina smatrati sastavljačem čitavoga katastra. Sigurno je, da je sastavio katastar do popisa novigradskog kotara, kao i to, da je odredbu kneza Trona iz 1431. sam zabilježio u originalni tekst, bilo sukcesivno ili kao marginu. Popis prava ljubačkih zakupnika nastao je negdje poslije 1436., a Prandino ga nije sastavio, nego se sastavljač samo poziva na njega.

Velika je poteškoća u tome, što do nas nije došao originalni tekst katastika, nego vrlo kasni prepis iz druge polovice XVII. stoljeća. U prepis su ušle tolike marginalne bilješke iz originala, da je na mjestima vrlo teško pratiti originalni tekst. U nekim dijelovima sačinjavaju taj *naknadno upisani tekst* veći dio, negoli originalni (na n. u ljubučkom kotaru iznosi popis prava ljubučkih zakupnika svega 1½ stranu, a kasniji umetci 2½ strane). To svakako baca vrlo čudno svjetlo na original, jer se s pravom možemo pitati, kakav je to bio original, u kojem su marginalia sačinjavala većinu teksta? Nije li možda i ovaj prepis, kojim se služi Antoljak, već prepisan iz prepisa? Svakako je vrlo čudno, da su svi dijelovi katastra, osim prvog (popis kuća u Zadru, koji sačinjava jedinstven tekst), isprekidani tolikim marginalijama.

Premda je katastik bio dosad u literaturi donekle poznat i upotrebljen, Antoljak je odlučio da ga objelodani «ne samo radi njegove naročite važnosti, već i zbog toga, što iz njega dobivamo jasnu sliku ekonomskih prilika 15. stoljeća u Zadru i njegovoj bližoj i daljoj okolici» (372).

Sam se katastik, kako se vidi iz naslova, raspada na više dijelova.

Ne naznačivši to posebnim naslovom, kao što je postupao u ostalim dijelovima katastra, kancelar je najprije popisao sve kuće i zemljišta u Zadru, koja pripadaju direktno mletačkoj komori. Kuće su zidanice ili drvene. Prvih ima znatno manje, a komora je došla do njih konfiskacijom (kuće Filipa de Georgiis i Ivana de Nassis) ili zamjenom. Simon Begna, na primjer, član vrlo ugledne i bogate patricijske porodice u Zadru, daje u zamjenu za Dugi Otok svojih sedam zidanica u gradu. Drvene se kućice nalaze gotovo isključivo u predjelu zvanom Bebe ili Babe, a vlasnici su im mali ljudi: kovači, ribari, krznari, stolari i težaci. No kako se njihove kućice nalaze na mletačkom teritoriju, plaćaju za uživanje zemljišta neveliki porez. Kao i u većini tadašnjih slavonskih gradova, prema ovom su katastiku sitni obrtnici i težaci i u dalmatinskim gradovima bili gotovo isključivo hrvatskog podrijetla. Oni su potjecali iz bliže ili dalje okolice (Bihinje, Perljane, Terzić, Zemunik i Obrovac), ili iz udaljenijih krajeva (Kotor). U gradu se posvećuju obrtu ili ostaju težaci; vjerojatno se po koji od ovih nekadašnjih seljaka spretnim poslovima uzdigao i u red patricija.

Na popis kuća nadovezuje se popis konfisciranih posjeda Filipa de Georgiis (383—384), zatim otoka i otočića, koji su »positi in aquis Jadrensibus« (384—387). Venceija je dala te otoke u zakup. Visinu je zakupa određivala količina prihoda i koristi, pa je zbog toga vrlo različita; kreće se naime u visini od 20 solidu do 1400 libara. Zakupnici su zadarski građani i patriciji; dapače, mali otok Ričul, nedaleko sela Tukličane, »affictatus est villanis de Tuclacanoc« za 12 libara. Zatim slijedi bilješka o nekoj oranici i o zakupu otoka Laganja. Već i sam datum 16. VI. 1454. upućuje nas, da je bilješka o zakupu ušla u prepis naknadno, na što izdavač nije upozorio. To vrijedi također za popis dviju kuća u Zadru, koje je dobio kapetan Marko Lipomano u zamjenu za konfiscirane zemlje Simona Popašinića. I te su bilješke ušle u prepis sa margine negdje poslije 1428 odnosno 1429. kako to pokazuju u njima navedeni datumi.

Bez ikakve veze s dosadašnjim tekstom, ali neposredno iza gornjih bilježaka, nalazi se naredba dužda Ivana Moceniga (1478—1485) zadarskom knezu i kapetanu o zakupu poreza. Dužd zahtijeva da rok isplate daća po zakupnicima ne bude više 6 mjeseci, nego 3 mjeseca, kako bi »li soldati nostri abiano meglio el denaro per le sue necessitati« (388).

Slijedi sumarni popis posjeda u ninskom kotaru (589). Spomenut je samo otok Vir (Punctadura), i pašnjaci, koji su dani u zakup Vlasima za 205 zlatnika, 8 govoda i 10 ovna. U izvoru se upozorava, da sunt quam plurima terrena arratoria: oko Nina, koja su djelomično obrađena, a djelomično pusta, set quilibet potest super ipsis seminare (589).

Najopsežniji je svakako popis imanja grada Vrane, koji bi se mogao podijeliti u dva dijela. U prvom su dijelu popisana pojedina sela. Zapisana je samo količina zemlje u pojedinim selima (od 6—40 ždrijebova), pa ne znamo koliko ždrijebova zemlje drži pojedini kmet. Označuje se tek toliko, da villani residentes in dicta villa daju svake godine u castrum četvrtinu i desetinu svih plodina. No i ovdje je na kraju popisa stavljena opaska, da ima još oranica que comode mensurari non possunt (590). U drugom je dijelu popis feudataria castris Avrane, t. j. onih kmetova, koji drže zemlje castra, a zato su dužni da služe s jednim ili dva konja. Oni, koji imaju od 5—7½ ždrijebova zemlje, služe s jednim konjem, oni od 19—40 ždrijebova sa dva konja.

Organizacija je u selima vranskog kotara uređena tako, da su u svakom selu postavljena po dva suca (judices), koji sakupljaju dohotke castra u dotičnom selu. Svaki od njih mora da posjeduje u ime službe po jedan ždrijeb zemlje (592). Kao što je već naprijed spomenuto, Venecija je davala dohodak čitavog vranskog kotara u zakup. Zakupnici imaju vjerojatno oranice i vinograde, koje obrađuju u vlastitoj režiji. Za obradbu oranica potrebna im je radna snaga i oni, sudeći po podacima u katastru, prisiljavaju kmetove da im obrađuju zemlju. Po običaju u zadarskom kotaru omnes villici subditi dicto castro Avrane omni anno teneantur et debeant pro quolibet pario (!) bovum arantium laborare et cultivare unam gognale terre pro sgono, videlicet medietatem cultivare sive mehotare (595). Taj se običaj uzakonjuje odredbom kneza Trona i u vranskom kotaru, a poslije 1436. i u ljubačkom. Ako se pod terminom villici razumijevaju seoski suci, nazivani u katastru judices (villici se naime nazivaju seoski suci u Slavoniji), onda nam je jasnije, zašto oni, koji imaju volove, moraju obraditi pola gonjaja oranice (unam gognale terre pro sgono, videlicet medietatem dicti sgoni seminare omni anno, aliam medietatem cultivare sive mehotare; 596). Da li je to neka protuusluga za povjerenu službu? Lombardin de Soppe, zakupnik ljubačkog kotara 1436, pokušava natjerati sve homines de Gliuba habentes arativos boves et habitantes in Gliuba, (595) da obrađuju pola gonjaja oranice, no nakon njihovog protivljenja mora popustiti, te se na tu ulaku obavezuju i ovdje samo villici. Ako termin villicus treba da označava uopće stanovnika sela, odnosno kmeta, onda obradba oranice od pola gonjaja ne predstavlja veliki teret, jer pojedini feudatariji u vranskom kotaru imaju 5—40 ždrijebova.

Neposredno poslije popisa vranskih posjeda, a prije novogradskih (393—394) umetnute su isprave zadarskog kneza i kapetana, kojima potvrđuju Alegreta Buschia sucem u vranskom kotaru i Vuclu Cosmicha u kuinskom.

I na posjedima novogradskim nalazimo kmetove, koji obrađuju zemlju uz obavezu podavanja jedne četvrtine plodina, kao i feudatarije, koji uz službu konjem moraju davati godišnje honorantias i to: po 4 četvrtinke (quarte) žita, ječma i zobi, 12 četvrtinki vina i novčano podavanje (22 solida na Martinje). I u ovom su kotaru pašnjaci iznajmljeni Vlasima uz cijenu od oko 200 dukata. Na posljednjem je mjestu popisani vinograd, koji je nekoć pripadao knezovima Krbavskim (395). Prema ugovoru, koji su još 1377. knezovi Krbavski sklopili s Dragišom iz Ternova,

pripao je taj vinograd istome Dragiši, budući da ga je on sam zasadio, ali je on bio dužan podavati godišnje četvrtinu vina.

Najbogatiji podacima o podavanju i tlaci je posljednji opisani kotar-ljubački (397—398). U katastiku se redom nabrajaju: prirodna renta, koja se sastoji iz podavanja od priroda i darova. Podavanja su od priroda slijedeća: četvrtina i desetina žita (ljetine); četvrtina i desetina grožđa, koje su dužni dovesti u Ljubač i ondje prešati; četvrtina i desetina lana, ovaca i koza; ta su podavanja dužni davati samo oni, koji dotičnu kulturu ili stoku uzgajaju na svojim selištima. Darovi su slijedeći: po tri hljeba, jednu kobasicu ili svinjsku plečku za Božić; tri hljeba i 7 jaja na Uskrs i 3 hljeba, jednu kokoš i 5 kvarte vina na Miholjevo. Na posljednjem se mjestu navodi tlaka, koja se sastoji od slijedećih dužnosti: 1. obrađivanja 4 gonjaja oranice, 2. okopavanja vinograda od 2 gonjaja, 3. dovoza žita i vina gospodara do morske obale, i 4. svaki onaj koji ima magarca, daje jedan tovar drva za Božić. Sva se tlaka izvršava na trošak gospodara, osim dovoza žita i vina do morske obale.

Za razliku od ostalih dijelova katastika, u popisu se ljubačkog kotara, kao i u drugim urbarima u Hrvatskoj i Slavoniji, donose i ostala prava vlastelina. Tako je zabilježeno pravo pobiranja sudskih globa, zatim porez po pojedinoj glavi životinje zaklane za prodaju (po maloj glavi jedan, a po velikoj dva soldina, dok stranci plaćaju dvostruko), a isto tako i zabrana prodavanja seljačkog vina od sv. Jurja do berbe, t. j. u vrijeme kad prodaje vlastelin. Na tom vlastelinstvu nalazimo i mlin, a nasuprot se castra nalaze solane (398). Pašnjaci su na Rtu izdani u zakup Vlasima. Dvojica su seljaka dužna za zemlju koju uživaju (svaki po tri ždrijeba) »servire domino dicti castric, dakle vlastelinu, odnosno zakupniku, svaki s jednim konjem.

Dosad navedene dužnosti ljubačkih kmetova bile su određene i fiksirane. Posljedna od navedenih dužnosti daje, kako se čini, vlastelinu mogućnost da neogramičeno zahtijeva radnu snagu svojih kmetova. Svaki je naime seljak, »quando sibi precipitur per dominum dicti loci, morao ići u Zadar, Nin, Vranu i Novigrad bez kakve naplate, jedino na trošak vlastelina. Već se u parnici između zakupnika i ljubačkih kmetova iz 1436. određuje tlaka (insuper quod teneantur quisque annuatim duodecim diebus agentium habendo tamen expensas ovis juxta morem, prout similiter obligati sunt et faciunt illi dell'Aurana; 396). Da li se ova tlaka podudara s onom, koja se spominje među ostalim dužnostima (398) ljubačkih kmetova, nije sigurno.

Katastik završava ispravom, koju je sastavio Prandino prigodom preuzimanja ljubačkog kotara (422. i naslovom »Bona«, iza kojega su trebala slijediti imanja istoga kotara.

Na kraju nekoliko riječi o samom izdanju. Svakako je za ekonomska pitanja i topografiju zadarske okoline ovaj katastik od neprocjenjive važnosti. No što ovo izdanje čini još dragocjenijim, to je opširan i vrlo dobar komentar, bez kojega bi katastik bio gotovo neupotrebljiv.

Međutim, u samom tekstu katastika ima pogrešaka, koje su različita postanka. Neke su od njih očito štamparske griješke, ali se čini, da ih ima više nego što bi se u takvom izdanju smjelo naći (na pr. *Insuala, confinos, Jacobus, znapator, domine* m. *domino, danari, soldali* i t. d.). Ima i takvih pogrešaka, koje su vjerojatno i u originalnom tekstu bile tako napisane, ali je u tom slučaju posao izdavača, da na te pogreške upozori, jer se inače ne zna, šta je tiskarska pogreška, a šta je pogreška

u originalu. Pogreške su u originalnim tekstovima katkad vrlo korisne, te se pomoću njih mogu stvarati zaključci (one odaju znanje, shvaćanje i t. d. pisara odnosno autora); zbog toga je potrebno da ih se posebno označi (obično sa sic ili !).

To u ovom izdanju nije učinjeno. Na pr., na str. 377 stoji: Item unus terre, pa je u zagradi trebalo dodati ili locus ili bilo kako označiti, da se ovdje radi o pogreški. Isto tako na str. 390: Item sortes terre arratorie, que sunt posite in vocata Poscaglina, nema oznake da nije naveden broj žrijebova i riječ villa. Naslov pak za popis dužnosti feudatarija u vranskom kotaru nema nikakva smisla u onom obliku, kako je naštampan: Feudatarij castri Avrano, qui tenent terras infrascriptas et debent sasire(!) ut infra, te je trebalo staviti ili odgovarajući znak ili u bilješci ispraviti sasire u servire. Sličan je slučaj s naslovom posjeda vranskog kotara: possessiones spectant castro Avranc, jer očito nedostaje que, te je to trebalo staviti u zagradu; samo se u tom slučaju može shvatiti ova rečenica kao naslov popisa koji slijedi.

Jedinstvenost čitavoga katastrika razbija neprestano umetanje isprava, ugovora i t. d. iz različitog doba. Zato nam se čini, da bi bilo mnogo bolje, da se u izdanju stavilo u uglate zagrade sve ono što je bilo pripisano u originalnom tekstu. U većini slučajeva ne predstavlja to nikakvu poteškoću, jer su isprave datirane, a tom bi se metodom ipak nekako spasila cjelovitost katastrika te dobila njegova prvotna forma, koju je iz sadašnjeg teksta vrlo teško izdvojiti.

Nada Klaić

POVODOM PRVE KATALOŠKE PUBLIKACIJE STEČAKA*

Problem stećaka. — njihovo inventariziranje i vrednovanje kao kulturno-historijskog i umjetničkog dokumentarnog materijala. — već je više decenija otvoreno pitanje, na koje do danas nije ni naša ni svjetska nauka dala odgovarajući i zadovoljavajući odgovor. Od zapisa slučajnih putnika i opisa putopisaca, preko specijalnih interesa arheologa, historičara, filologa, kulturnih historičara i historičara umjetnosti, do etnografa i sakupljača folkloru, — sve je njih impresionirao predmetni originalitet i neprotumačiva sadržajnost tih spomenika. Ipak su oni od generacije do generacije gubili koliko neposredni kontakt sa samim stećcima, toliko i jedinstvenu razvojno-historijski određenu nit vodilju, koja je trebala da odredi kompleksnost sadržaja i potrebu opsežne analitičke i komparativno-sintetičke metode obrade. Trebalo je uočiti, da se ne radi samo o velikoj količini formalno i teritorijalno povezanih spomenika, jedne klasno, kulturno i politički pretpostavljene grupe, nego da se radi o masivnom kulturno-genetičkom sloju, koji upravo na našem teritoriju dokumentira svoju opću i lokalnu specifičnu srednjovjekovnu društveno-historijsku uslovljenost.

* Srednjovjekovni nadgrobni spomenici Bosne i Hercegovine — Sv. I. A. BENAC: RADIMILJA — 1950. Izdanje Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Str. 1—46 + 40 tabli i jedan plan. — Velika 8 — Državna štamparija u Sarajevu 1950.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IV

1951

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKA KNJIGA“ / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

I Z D A J E
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
Z A G R E B